

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3440

1096

891.71

9-72

2003

91.71-3

9--72

392

ՏՄՐԱՍ ԲՈՒԼՔԱՆ

ԾԱՌԵՐ

Տպարան Մկրտչյան Մահաբեկ-Յուսէփեանցի.

1891

891.71-3
9-72

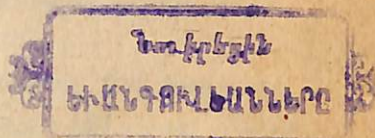
ԴՕԴՕՂ

ՏԱՐԱՍ ԲՈՒԼՐԱ

504
9

(Համառոտ փոխադրութիւն)

ՇՈՒՇԻ

Տպարան Միլլաճան Մահտեսի-Յուրաքանցի.

1891

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 25 Мая 1891 года.

(Ճ. ինքնադրամով առնանք)

Тіпо-Литографія А. М. Мудусіакопова, Шуша.

[illegible]

—Ահ որդիքս.... Այդ ինչ է ձեր գրուածինը: Այդ ինչ քահանայական զգեստներ են ձեր հագին. **օհ, ինչ ծիծաղելի էք, գուցէ բոլորն էլ ալոպէս են գնում ճեմարան:**

Այս խօսքերով Հանդիպեց ծերունի կաղակ
Բուլ՝բան իւր երկու որդոց, որոնք սովորում էին
Կիւիի ճեմարանում և նոր վերադարձել էին Հայրե-
նիք՝ Հօր մօտ:

Նորա որդիքը դեռ նոր իջել էին ձիաներից։
Հօր այդ տեսակ ընդունելութիւնը սաստիկ վրդովեց
նոցա։ Նոքա կանգնած էին անշարժ ու տարակու-
սած նալում գետնին։

—Այդ ինչպիսի երկար զգեստներ են, շարունակեց Բուլբան, — ես դեռ այդպիսին չեմ տեսել կեանքումս: Ապա, մի երկուսդ էլ վազեցէք, տեսնեմ որն է ձեզանից ընկնում:

„Մի ծիծաղի՛ր, հայրիկ“, ասաց վերջապէս, երկար լռութիւնից յետոյ անդրանիկ որդին:

— Տես, ինչ փքուածն է, ինչո՞ւ չծիծաղել:

„Հէնց էնպէս, թէեւ դու իմ հայրն ես, բայց հաւատացնում եմ քեզ, եթէ երկրորդ անգամ ծիծաղելու լինիս, Աստուած վկայ, կը ծեծեմ:

— Ե՛հէ, կեցցես որդի՛ս, քնչ, ուրեմն դու կը համարձակուիս հօրդ վրա ձեռք բարձրացնել, ասաց Տարասը զարմացած յետ քաշուելով:

— Այո՛, մինչև անգամ հօրս վրա: Ես ինձ վիրաւորողին երբէք չեմ ների:

— Ինչպէս, ուրեմն ուզում ես ինձ հետ կռուել և դուցէ բռունցքներով:

— Ինչով որ լինի:

— Դէ սկսենք, ասաց Բուլ՛բան յետ ծալելով թևքերը: Եւ հայր ու որդի, փոխանակ սիրալիւր ըմբռնելութեան, երկար բացակայութիւնից յետոյ, սկսեցին ջերմեռանդ կերպով միմեանց ծեծել:

— Ա՛յ քեզ բան, ցնորուել ես քնչ է, դառնալով Բուլ՛բային՝ ասաց գունատուած մայրը, որ դեռ չէր գրկել որդոց: Աստուած վկայ, որ ցնորուել է, փոխանակ գրկելու ու համբուրելու որդոց, որոնք ամբողջ տարիներով բացակայ են եղել հայրենիքից,

նա մտածեց մի այսպիսի խայտառակ ընդունելութիւն՝ կռուել բռունցքներով:

— Բայց անպիտանը հիանալի կռոււմ է, ասաց Բուլ՛բան: Աստուած վկայ, որ շատ լաւ կռոււմ է: Քաջ կազակ կը լինի ապագայում: Կեցցես որդի՛ս, հասկա արի՛ մի համբուրուենք: Եւ հայրը որդու հետ սկսեցին համբուրուել:

— Ապա այդպէս. զաւակս, այդպէս էլ ծեծիր բուրին, ինչպէս ինձ ծեծեցիր: Ոչ ոքին ձեռքիցդ չտաս: Իսկ դու, բէյբաս, ինչո՞ւ ասլշած կանգնել ես, ասաց Բուլ՛բան դառնալով կրտսեր որդուն: — Հը, դու չէս ուզիլ ինձ հետ կռուել:

„Ահա քեզ և մի նոր բան“ ասաց մայրը, գրկելով կրտսեր որդուն, — և միթէ որդու մէջ կարող է ծագել մի այդպիսի միտք՝ ծեծել հօրը: Կարծես հէնց այժմ էր մնացել: Փոքրիկ մանուկը (այդ մանուկը քսան տարեկանից անց էր, մօտ մի սուժէն երկայնութեամբ) կտրել է այնքան երկար ճանապարհ, նա հոգնած է և փոխանակ նորան հանգիստ թողնելու, ստիպում են կռուել:

— Ե՛, ինչպէս երևում է դու բոլորովին բանի պէտք չես, ասաց Բուլ՛բան: — Մի լսի՛ր, որդի՛ս, մօրդ, նա պառաւ է, նա ոչինչ չգիտէ: Զեզ քնչ պէտք է

քնքշութիւնը: Ընդարձակ կռուի դաշտ և կրակոտ նոյն—ահա՛ ձեզ քնքշութիւն, իսկ այս Երևոյն տեսնում էք սա է ձեր մայրը: Թաքել եմ բոլոր ճեմարանների, գրքերի, փիլիսոփայութիւնների վրա, այդ բոլորը յիմարութիւններ են, որոնցով լցնում են ձեր գլուխները: Ես ձեզ միւս շաբաթ կուղարկեմ Զապարոօ: Այնտեղ է, ահա, ձեր բոլոր գիտութիւնները: Այնտեղ է ձեր դպրոցը, և այնտեղ միայն դուք ձեռք կը բերէք խելք և ուսում:

—Ուրեմն նրանք մի շաբաթ միայն պիտի մնան տանը, արտասուքը աչքերին ասաց պառաւ մայրը, խեղճերը հանգիստ էլ չպիտի առնեն.... նոքա հեռանում են հայրենի տնից, նոցա խլում են իրենց մօր գրկից և ո՞վ գիտէ արժանի կը լինիմ, արդեօք, մի անգամ ևս տեսնել նոցա ու ապա գերեզման մտնել:

—Հերիք է, պառաւ, որքան ողբացիր, կազակի բանը չէ պառաւների յետից ընկնել. գնա՛, և շուտով մեզ համար սեղան պատրաստիր:

Երբ սեղանը պատրաստուեց, Բուլ'բան իւր որդոց հետ միասին նստեց ընթերցելու:

—Դէ, որդի՛քս, ասաց Բուլ'բան, վերցնելով օղու գաւաթը. —ողջ եղէք, Տէր ընդ ձեզ, թող նա

միշտ հովանաւորէ ձեզ կռուի դաշտում և շնորհէ ձեր բազուկներին ոյժ ջարդելու թշնամիներին: Միշտ քաջ կռուեցէք և քաջալերեցէք ընկերներիդ ու ցոյց տուէք, որ հայրենիքի արժանի զաւակներ էք:

Հօր խօսքերին Անդրէասը կրտսեր որդին, պատասխանեց. —Մենք այժմ հասկացանք մեր պարտականութիւնը, փշրել անհաւատ թուրքերին, դա մեր առաջին գործը պէտք է լինի և մենք այդ կանենք: Թող մի դէպք և մենք ցոյց կը տանք մեր արժանաւորութիւնը:

Որդու պատասխանը շատ դիւր եկաւ հօրը և նա վճռեց, նոցա փորձելու համար, հէնց միւս օրը միասին ճանապարհուել դէպի Զապարոօ:

Դժբաղդ պառաւ մայրը, սովոր լինելով իւր ամուսնու վճռողական բնաւորութեան, լսելով որ վաղը պիտի ճանապարհուեն, շատ տխրեց: Արտասուքը հեղեղի նման սկսեցին թափուել նորա աչքերից....:

Իսկ Տարասը այդ ժամանակ վաղօրօք ծրագիր էր կազմում, թէ ինչպէս իւր որդոց հետ կը ներկայանայ Սէչում և կ'առէ հպարտութեամբ. „ահա իմ որդի՛քը, երկու մատաղ կտրիճներ, որոնք պատրաստ

են զօհել իրենց կեանքը հայրենիքին, նորա թըշնամիներեց ազատ պահելու համար: Նա մտածում էր, թէ ինչպէս ուրախ կը հանդիպեն իրեն իւր վաղեմի բարեկամները, որոնց հետ միասին նա կատարել էր հարիւրաւոր արշաւանքներ ու երեւակայում էր իրեն ամենաերջանիկ մարդ, երբ մտածում էր, որ իւր որդիքը գերազանցելու են բոլորին՝ պատերազմի ժամանակ: Նա պարծենում էր իւր զաւակներով և այդ էր պատճառը, որ նա ինքը անձամբ կամեցաւ ուղեկցել նոցա:

Իրիկնադէմին նա հրամայեց ծառաներին կռուտ պահել ծիւղները, իսկ վաղ առաւօտեան պատրաստ գտնուել ճանապարհուելու:

— Դէ, տղայք, այժմ ժամանակ է քնելու, ասաց Բուլ'բան, — իսկ դու լաւ է նեղութիւն մի կրիր, դարձաւ նա կնոջը, մեզ համար անկողին պէտք չէ, մենք կը քնենք բակում, պարզ օդի մէջ, բաց երկընքի տակ:

Թշուառ մօր սիրտը աւելի խոցոտեցին ամուսնու այդ խօսքերը: Նորա զրկից խլում են նորա որդիքը, այդ դեռ բաւական չէ, չեն ել թողնում, որ նա գգուէ և փափայէ նոցա:

Վրա հասու գիշերը՝ ամենքը քնեցին: Միայն

չքնեց պառաւ մայրը. նա օգտուելով տիրող լռութեան թիւնից մօտեցաւ ծածուկ իւր որդոց, դրեց նոցա գլուխները մի առ մի իւր գրկի մէջ, արտասուքով թրջեց նոցա մազերը, սանրեց և նայում էր: Նա նայում էր նոցա վառուած զգացմունքներով ու չէր կարողանում աչքերը հեռացնել նոցանից. „որդիքս, ի՞մ սիրելի որդիքս, ի՞նչ կը լինի արդեօք ձեր վերջը ի՞նչ է սպասում ձեզ“, ասաց մայրը ու արտասուքը հեղեղի նման սկսեցին թափուել նորա աչքերից:

Ահա հեռու դաշտից լսուեցաւ մատաղ մըտուկի սրաձայն խրխնջոցը: Սրշալոյսը դեռ նոր էր ծագել ու ամպերի կտորները կարմրի էին տալիս պարզ երկնակամարի վրա:

Տարասը յանկարծ արթնացաւ: Նա շատ լաւ յիշում էր իւր երեկուայ տուած հրամանները:

— Դէհ, ծառաներս, բաւ է որքան քնեցիք, ժամանակ է զարթնելու. դէ, շուտ ձիւները ջուր տուէք: Իսկ ո՞ւր է պառաւը (սովորաբար նա այդպէս էր անուանում կնոջը) շուտ, պառաւ, պատրաստի՛ր մեզ համար ուտելու մի բան:

Մինչդեռ դժբաղդ պառաւը արտասուքը աչքերին պատրաստում էր ամենը նախաճաշիկի համար, Բուլ'բան կրկին հրաման արձակեց շուտ պատ-

րաստուել, իսկ ինքը ընկաւ այս ու այն կողմը, երբեմն գոմը, երբեմն զինքարանը որոնելու ամենալաւ զարդարանքները և զրահները որդոց համար...:

—Իէհ, զաւակներս, երկար մտածելու ժամանակ չէ, պատրաստուեցէք, բարձր ձայնով զոռում էր Բուլ'բան: Իսկ այժմ քրիստոնէական սուրբ օրէնքի համաձայն բոլորդ նստեցէք:

Երբ բոլորը նստեցին, Բուլ'բան դարձաւ կնոջը ու ասաց.—Պառա՛ւ, օրհնիր զաւակներդ, աղօթի՛ր Աստուծուն, որ նոքա քաջ կռուեն, միշտ պաշտպան լինին ազգին և Քրիստոնէական սուրբ հաւատին: Իսկ հակառակ դէպքում եթէ նոքա թուլասիրտ գտնուեն, կամ դաւաճանեն աղբը ու կրօնը, այն ժամանակ անէ՛ծք նոցա երկնքից ու երկրից, մահ նոցա: Լաւ է մեռնեն քան դաւաճանի անուճը կրեն: Իէհ, զաւակներս, մօտեցէք ձեր մօրը: Մայրական աղօթքը և օրհնութիւնը փրկում է մարդուս ուր էլ որ նա լինի՝ թէ հողի և թէ ջրի վրա: Մայրը գրկեց որդոց ու կախելով նոցա պարանոցից երկու փոքրիկ պատկերներ ասաց. «Թող պահէ ծեղ.... Տիրամայրը..... չմոռանաք որդի՛քս, ձեր անբաղդ մօրը..... ուղարկեցէք զոնէ տեղեկութիւններ ձեր մասին.....»: Այս եղաւ նորա

վերջին խօսքը: Նա այլ ևս չկարողացաւ շարունակել. արտասուքը խեղտեցին նորա ձայնը:

—Այժմ գնանք, որդի՛քս, ասաց Բուլ'բան:

Արահի մօտ պատրաստ կանգնած էին թամբած ձիաները: Բուլ'բան ցատկեց իւր նժուղի վրա, որը կատաղած սկսեց երերուել ու մռնչալ նորա յաղթանդամ մարմնի տակ: Երբ մայրը տեսաւ, որ որդիքը նոյնպէս նստեցին ձիաների վրա, մօտեցաւ փոքրիկ, բռնեց ասպանդակից և արտասուալից աչքերով չէր թողնում նորան իւր ձեռքերից: Այդ ժամանակ երկու հղօր ձեռքեր բռնեցին նորան ու տարան խրճիթը:

II.

Երեք ձիաւորները առաջ էին ընթանում: Բոլորն էլ լուռ էին: Ծերունի Տաւադը գլխակոր մտածում էր իւր վաղօրօք կազմած ծրագրների վրա, նա հաշուում էր, թէ որոնք մեռած և որոնք կենդանի պիտի լինին իւր ընկերներից:

Նորա որդիքն էլ զբաղուած էին այլ մտքերով:

Այժմ ի դէպ մի քանի խօսք ասենք նոցա մասին:

Բուլ'բայի որդիները սովորում էին Կիւի Հոգեւոր ճեմարանում: Մեծ որդին՝ Աստապը, հէնց առաջի տարին զգուելով դասերից փախաւ Հօր մօտ, բայց նորան վերագարձրին սարսափելի պատժից յետոյ: Զորս անգամ նա թաղեց իւր այբբենարանը Հողի մէջ, չորս անգամ էլ ստացաւ շատ խիստ պատիժներ ու գուցէ հինգերորդ անգամ նա միւսնոյնը կրկնէր, եթէ հայրը չսպառնար գրկել նորան մինչեւ մահ: Զապարօտ տեսնելուց, մինչեւ որ չ'ուսանէ ճեմարանում բոլոր գիտութիւնները: Ահա այդ ժամանակից սկսած Աստապը սկսեց ջերմեռանդ կերպով սովորել և շուտով եղաւ առաջադէմ աշակերտներից մինը:

Նորա եղբայր՝ Անդրէասի զգացմունքները աւելի զգայուն և վառ էին. նա շատ ընդունակ էր և սովորում էր առանց դժուարութեան: Մի անգամ, երբ շրջում էր Կիւի փողոցներով ու երբեմն յօրանջում, յանկարծ վրա հասաւ մի կառք, որի կառապանը մտրակի մի հարուածով զգուշացրեց նորան ճանապարհ տալու ձիաներին: Պատանին յուզուեց կառապանի լրբութիւնից, նա բռնեց կառքի անիւներից ու կամեցաւ կանգնեցնել, կառապանին պատժելու համար, բայց կառապանը

մտրակեց ձիաներին ու կառքը առաջ ընթացաւ: Անդրէասը գլորուեց գետնի ցեխի մէջ: Նոյն րոպէին լսուեց մի սրաձայն ծիծաղ, նա բարձրացրեց աչքերը և տեսաւ, ինչ, մի շքեղ պալատի լուսամուտի մօտ մի հրաշալի սեւաչեայ գեղեցկուհի, որի նմանը նա երբեք չէր տեսած իւր կեանքում: Անդրէասը շփոթուեց. նա նայում էր նորա վրա բոլորովին ապշած: Սրգեօք ո՞վ պէտք է լինի այդ գեղեցկուհին, նա կամեցաւ այդ իմանալ: Մօտենալով տան դռնապանին, որը կանգնած էր խուռ ամբօխի մէջ դռան մօտ, Անդրէասը հարցրեց օրիորդի մասին, բայց դռնապանի պատասխանը եղաւ մի բարձր ծիծաղ: Վերջապէս նա իմացաւ, որ գեղեցկուհին մի լեհացի զօրապետի աղջիկ է:

Հետեւեալ գիշերը նա ցատկեց ցանկապատից այգին, բարձրացաւ ծառը, որը հասնում էր մինչեւ տանիքը, ծառից իջաւ կտուրը, ապա վառարանի ծխնելուղով մտաւ օրիորդի ննջարանը, ուր գեղեցկուհին միայնակ նստած ճրագի առաջ, հանում էր ականջներից ոսկէ օւլերը:

Գեղեցիկ օրիորդը տեսնելով յանկարծ իւր առաջ մի անծանօթ մարդ, այնպէս զարհուրեց, որ մի բառ անգամ արտասանել չկարողացաւ. բայց

նկատելով Անդրէասի գունատ երեսը, որը ուղղած էր դէպի գետին, նա խսկոյն ճանաչեց նորան և մի անոյշ ժպիտ փալկեց նորա շրթունքներին: Անդրէասը զարհուրելի դէմք չուներ, ընդհակառակը նա շատ գեղեցիկ էր: Այդ աւելի սիրտ տուաւ օրիորդին, նա չէր կարողանում գտնել իւր ծիծաղը, երբ լիջում էր նորա հետ պատահած անցած օրուայ դէպքը: Գեղեցկուհին թեթեամբ էր, ինչպէս լինում են առհասարակ լեհացի կանայք: Նա վստահ կերպով մօտեցաւ նորան, դրեց նորա գլխին իւր ծածկոցը, կախեց նորա շրթունքներից օղերը և ձգեց նորա վրա իւր թապանցիկ կովթան: Նա փայփայում էր նորան ու ամեն տեսակ յիմարութիւններ էր անում նորա հետ: Յանկարծ լսուեցաւ գռան չխկոց: Օրիորդը ահից թագցրեց Անդրէասին մտհճակալի տակ, իսկ երբ երկիւղը անցաւ, նա կանչեց իւր աղախնուն, որը ազգով թուրք էր և հրամայեց նորան, որ Անդրէասին զգուշութեամբ դուրս տանէ այգին ու ասլա ցանկապատով փողոցը: Բայց այս անգամ շատ թանգ նստեց Անդրէասին ցանկապատով անցնելը: Արթնանալով գռնապանը մի լաւ հարուած տուաւ նորա վզակի թին, իսկ ծառաների խումբը ուղղեկցում էր նորան շարունակ հա-

րուածելով, մինչև որ արագընթաց ոտները չազատեցին նորան:

Այդ դէպքից յետոյ Անդրէասը արժանացաւ մի քանի անգամ էլ տեսնել իւր սիրած օրիորդին, բայց միայն ոչ նորա ննջարանում, այժմ նորա տան մօտով անցնելն մինչև անգամ վտանգաւոր էր: Վերջին անգամ նա Կիււում տեսաւ նորան եկեղեցու դաւթում, այնուհետև օրիորդը չքացաւ: Լեհացի զօրապետը հեռանալով Կիււից իւր հետ տարել էր և նորան:

Ահա թէ ինչի վրա էր մտածում Անդրէասը աչքերը դարձրած դէպի ձիան բաշը:

— Ե՛հ, այդ քնչ է այդպէս լուել էք, ասաց վերջապէս Բուլբան, զգաստանալով իւր խոր մրտածմունքներից:— Կարծես թէ վարդապետներ լինեն: Ո՛հ, հե՛ռու մտածմունքներից, այժմ վերցրէք ծխամորչներդ մի քիչ ծխենք, ասալ քշենք ձիաներս ու թուչենք այնպէս, որ թռչունը անգամ չկարողանայ հասնել մեզ: Եւ կազակները պինդ սեղմուելով իրենց ձիաներին մի ակնթարթում անյայտացան ընդարձակ անապատի մարդահասակ խոտերի մէջ: Երեք օրից յետոյ նոքա հասան նշանակած տեղը, որը գտնւում էր Սէչից մէկ ու կէս վերստ տարածութեան վրա:

III.

Արդէն մի շաբաթ էր, որ Տարաս Բուլբան ապրում էր իւր որդոց հետ Սէչում: Աստապը ու Անդրէասը շատ քիչ էին պարապում զինամարզութեամբ, չնայելով որ նոցա հայրը պատուիրել էր հմուտ կազակներին առանձին ուշադրութիւն դարձնել նոցա վրա: Սէչը առհասարակ չէր սիրում ժամանակ կորցնել զինամարզութեան մէջ վարժուելու. տեղական երիտասարդութիւնը առանց այն էլ փորձուում էր այդ գործում հարիւրաւոր ընդհարումներով թշնամիների դէմ: Չապարօժցիների թիւը քանի գնում շատանում էր. օր չէր անցնում, որ խմբերով մարզիկ չգային Սէչը: Աստապին և Անդրէասին բոլորովին օտարօտի էր թւում, թէ որտեղից է խմբւում այդքան խուռն բազմութիւն և ինչո՞ւ ոչոք չէ հարցնում. այժմ, որտեղից ես գալիս և կամ ինչո՞ւ, ո՞վ էք դուք և ի՞նչ գործով: Եկւորները դիմում էին միայն տեղական զօրապետին, որը սովորաբար ընդունում էր հետեւեալ կերպով. «Բարեւ, հաւատում ես Քրիստոսին»:—Հաւատում եմ, պատասխանում էր եկւորը: «Սուրբ երրորդութեան ինչպէս, դարձեալ

հաւատում ես:—Հաւատում եմ: Իսկ եկեղեցի գնում ես:—Գնում եմ: «Հապա՛ մի խաչակնքիր երեսիդ»: Եկւորը խաչակնքում էր երեսին: «Շատ լաւ», պատասխանում էր զօրապետը և սորանով վերջանում էր ընդունելութեան բոլոր ձեռկապութիւնները: Չապարօժի գլխով սպա իսկնէր մասնապետին: «Անդրէասը, այդ երկու գեռը բոլորովին անփորձ պատանիները, ընկնելով թափառաշրջիկների մի այդպիսի հեղեղի մէջ, մոռացան բոլորը. մոռացան մօրը, հայրենի տունը, ճեմարանը և այն բոլորը, ինչոր բոլորքով է մատաղ սրտերը: Նոքա բոլորովին նուիրեցին իրենց անձը նոր կեանքին: Ես միջամարացայ գլխուս գլխուս:—

Մի քանի ժամանակ նոքա բոլորովին պարապ էին: Այդ սաստիկ ձանձրացրեց Տարասին: Նա մըտածեց մի գործ ձեռնարկել, որը և շուտով լաջողուեց: Ես միջամարացայ գլխուս գլխուս:—

Մի առաւօտ, երբ նոր բացուել էր արշալոյսը, հեռու ծովի մակերևութի վրա երեաց մի ինչոր բան: Երկար չանցաւ և նա մօտեցաւ ափին: Դա մի նաւակ էր, որը թիավարում էին մի քանի հզօր ձեռքեր: Նաւակը լիքն էր բազմութեամբ, որոնք դեռ հեռուից ձեռքերով նշան էին տալիս զապա-

1001
1002

րօժօցիներին: Նոցանից մինը՝ բարձրահասակ, լայն
թիկունքով մի կազակ էր, որի տարիքը հազիւ ան-
ցած լինէր քիսուհից, առաջնորդում էր խուռն
բազմութեան: Երբ նաւակը մօտեցաւ ափին, ա-
ռաջնորդող կազակը դուրս ցատկեց նորա միջից
և դիմելով չորս կողմը կանգնած զապարօժցիներ-
ին ասաց. «Բարև ձեզ, քաջամարդիկ զապարօժ-
ցիներ»:

— Բարի է գալուստդ, պատասխանեցին նորան
միաձայն զապարօժցիները: — Թոյլ տուէ՛ք այժմ, եղբայրներ, մի լուր պատ-
մեմ ձեզ:

— Պատմի՛ր, պատմի՛ր, բացականչեցին ամենքը:
Եւ բոլոր հանդիսականները միախմբուեցին մի տեղ:

— Լսել է՞ք, արդեօք, Ուկրաինում *) տեղի ու-
նեցած դէպքերի մասին: Ինչպե՞ս է ծագել զանա-

— Շուտ, պատմի՛ր, ոչինչ չենք լսել, դողացին
բոլորը միասին:

— Միթէ դուք չէ՞ք լսել, թէ ինչպէս կապալով
հրէաները խլեցին մեր ձեռքից մեր սուրբ եկեղե-
ցիները: Հասարակ խրճիթների պէ՞ս:

*) Ուկրաինը այն ժամանակ զանուս էր լեհացիների ելեւո-
տութեան տակաւ միջ մաշն իրոյցում: Բնակչո՞ւմ էր

— Առաջին, անգամս ենք լսում: —
— Ուրեմն եւ չէ՞ք լսել այն տը քրիստոնեային
արգելուած է տնտէսէտե իւր զատիկը տօնել մա-
ռանց հրէայից թոյլտուութիւն խնդրելու: Ինչպե՞ս է

— Ոչինչ չենք լսել, գոռաց տմբոխը աւելի մօ-
տենալով զօրապետին: Գոռով միջոցով զանազան

Խեղճեր, թշուառներ, ուրեմն չգիտէ՞ք այն
բարբարոսութիւնների մասին, որը գործ են դնում
մեր դէմ արագգիները: Զորապետականեցին, պղծ-
ծեցին մեր եկեղեցիները, խլեցին մեր ձեռքից մեր
ունեցածը, դեռ այդ բաւական չէ, զանազան տան-
ջանքներով ստիպում են մեզ թողնել մեր երկիրը,
մեր սուրբ քրիստոնէական հաւատը անգամ: Գուք
գուցէ եւ չէ՞ք լսել այն, որ այդ անօրէնները մեզ
խայտառակելու համար իրենց շրջագգեստները կա-
րում են մեր քահանաների շուրջառներից: Ինչպե՞ս

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր, փորեց նորա խօսքը Զապա-
րօժի զօրապետը, — լսի՛ր այժմ ինձ: Սպախեցրեմ,
իսկ դուք ինչով էիք զբաղուած, երբ թշնամին
կատարում էր այդ բարբարոսութիւնները: Միթէ
ձեր ձեռքին թուր չկար: Ինչպէ՞ս թող տուիք
դուք ձեր թշնամիներին, ձեր աչքերի առջև, կո-
տարել այդպիսի անօրէն եղեռնագործութիւններ:

կը գտնուին աշխարհումս. ես գոնէ երբէք տեսած չեմ, Աստուած վկայ, որ չեմ տեսել: Այսպիսի վեհանձն քաջասիրտ զինուորներ չեն եղած, և չեն ել լինիլ աշխարհիս երեսին...: Նորա ձայնը կահազում էր երկիւղից...: Ինչպէս կարելի է, որ մենք մտածէինք մի որևէ չար բան ձեզ գապարօցիներիդ դէմ: Նոքա մեզանից չեն, որ պարապում են կապալառութեամբ Ուկրայնում: Աստուած վկայ նոքա մեզանից չեն և բոլորովին հրէաներէլ չեն սպտանան գիտէ, թէ նոքա ինչ ցեղից են: Մենք թքել ենք նոցա վրա...: Մենք գապարօցցիների հետ միշտ եղել ենք մինչև արար ինչպէս հարազատ եղբայրներ, այնուհետեւ էլ կը լինենք...:

— Ինչպէս, գապարօցցիները լինին ձեզ մհետ եղբայրներ, արտասանեց ամբօխ միջից մինը, մի լուսուք մեր կողմից գթութիւն, անհիճուած հրէաներ: Դտնուպի մէջ ամենքին՝ բոլոր այդ անհիճուածներին խեղտեցէք:

Դժբաղդ բարձրահասակ հրէան, ինքը իրան վտանգի մէջ ձգելով, ընկաւ Բուլ'բալի ոտները ու աղիողորմ ձայնով աղաչում էր: «Մեծ պարոն, վսեմաշուք տէր, ես ճանաչում էի քո հանգուցեալ եղբոր Դարօշին...: Բայց, ինչ ազնիւ զինուոր էր: Ես

նորա համար ութ հարիւր սկի զոհեցի, երբ պետք էր անգառել նորան գերութիւնից՝ բրդերի ձեռքից: — Դու ճանաչում էիր իմ եղբորը, հարցրեց Տարասը:

— Աստուած վկայ ճանաչում էի: Բայց մենք

— Իսկ ինչպէ՞ն են քեզ անուանում:

— Եանկել:

— Լաւ, ես քեզ կ'աղատեմ:

Այս ասելով Տարասը տարաւ նորան իւր սալի մօտ: Դէպ զի փոստայն ան փոստայն զգաստեալ լիք էր, մտիւր սալի տակը, պառկիւր այնտեղ ու միշտ բռնէր: Բայց զգարուի մ զգմացարար միտքն ինչպէս հնազանդուեց: Դժբաղդ անգառելով միտքն Բուլ'բալը գապարօցցիները խմբուած էին հրապարակի վրա: Կարճ վիճաբանութիւնից յետոյ, վերջապէս ամենքը միաստեղծութեան զարշուել ուղիղ դէպի Լեհաստան, վրէժխնդիր լինել ազգի, հաւատի և կաղակի պատուին: Բայց միջոցով զոր Եւրոպայի քաղաքներէ մին միայն ձիաների դրօշիւն, սրերի շառաչիւն և մարտիկների դժոճոց, սրերի շառաչիւն և մարտիկների ձոնչիւն: Ամենքը զրահաւորուած էին և զօտեւորուած: Փայտեայ փոքրիկ եկեղեցուց կարճ մաղթանք

քիչ լեռով համբարեցին լեռքը և ճանապարհը նկատեցին։ Երբ զօրակառնեցին զուրաբեկաւ Սէշից ամենքը միտտեղ լեռք նայեցին և միաձայն գոչեցին։ «Մնաս բարեաւ մայրենի՛ հող։ Թող Աստուած ազատ պահէ քեզ ամեն փորձանքներից»։

IV.

Շատ չ'ոնցաւեալ ամբողջ Լեհաստանի հարաւարեմուտքը տաղնապի ու սարսափի մէջ ընկաւ։ Ամեն տեղ խօսուում էր միայն զապարօթիների մասին։ Բաղաքները և գիւղերը ջնջուում էին երկրի երեսից։ Զապարօթիները անխնայ կերպով կատաղան էին ընդհարացնում հրէայ կաղալաւուններին լեհացոց հոգեւորականութեան հետ միասին։ Նոքա անցնում էին իրենց ճանապարհը՝ ամալի անապատ դարձնելով բարեբեր երկրները։ Փոքրախումբ լեհացոց զօրքերը չէին կարողանում գտնել նոցա, իսկ հակառակ դէպքում, երբ պատահում էլ էին, չէին կարողանում դիմադրել և չարաչար կոտորուում էին։ Միայն Ռուսո կոչուած քաղաքը չկոտորեց անձնատուր լինել։ Այս բանը շատ զայրացրեց զապարօթիներին, որոնց թւում էր և Տարասը։ Նոքա

վճռեցին վերցնել նորան սովորական երկու ժողովուրդը ու պաշարեցին քաղաքը չորս կողմից։ Բայց Բաղաքի բնակիչները երգուեցին մինչև վերջին շունչը ընտղիմաբել թշնամուն, չնայելով իրենց աննշան ոյժին։ Այդպէս անցաւ երկու շաբաթ, իսկ պաշարումը դեռ շարունակուում էր։ Մտառը երիտասարդները, որոնք նոր փորձուել էին պատերազմի գործերի մէջ, չէին կորուղանում համբերել պաշարման դանդաղ ընթացքին։ Նոցանից իւրաքանչիւրը փափագում էր որքան կարելի է շուտ ցոյց տալ իւր ոյժը։ Ոոչ անհաջող էին և Բոլշեւիկ երկու որդիքը՝ Անդրէասը և Աստապը։ Յուլիոսի գեղեցիկ գիշերներից մէկն էր։ Պարզ երկինքը պսակւում էր հազարաւոր փայլուն աստղերով և բոլոր շքեղալիքը ներկայացնում էր մի սքանչելի տեսարան։ Հեռու հորիզոնի վրա փայլում էին այլուող գիւղերի բոցերը։ Անդրէասը նստած էր լուռ իւր սալի մօտ և նայում էր այդ սարսափելի և միևնույն ժամանակ սքանչելի տեսարանին...

Յանկարծ նորան երևաց մի ինչոր ստուեր, նա զգաց, որ մէկը կանգնած է իւր մօտ։ Նա լեռ նայեց և տեսաւ մի կին, որի դէմքը նորան ծանօթ էր։

Նա թրքուհի էր, միևնույն թրքուհին, որը ծառայում էր իւր ծանօթ գեղեցիկ լեհացի օրիորդի մօտ։ Նա սաքսեց։ Նորա սիրտը սաստիկ բաբախումից սկսեց շարժել նորա հզօր կուրծքը և բոլոր անցեալը՝ որ թաղնուած և խլացած էր նորա մէջ, այդ բոլորը միանգամից վառուեցին։ Հարցեր էր, որ թափում էր Սնդրէասը հեղեղի նման. «որտեղից ես դալիս, ուր է քո իշխանուհիդ, դու ինչպէս երեացիր, այստեղ, այդ ինչ է նշանակում, սխառմիր շուտ, մի տանջիր ինձ»։

— Կամաց, Աստուծոյ անբին, կամաց, ասաց թրքուհին և վաթաթուեցաւ մի կազակի վերադուի մէջ, որը բերել էր իւր հետ։ — Իշխանուհին ճանաչեց ձեզ զապարօժիկների մէջ։ Նա այժմ քաղաքումն է և օգնութեան է սպասում։

— Մեթէ նա այստեղ է, ինչ ես ասում, մեթէ նա քաղաքումն է։

Թրքուհին հաստատական չնշան արած նորան դիտով։

— Ի՞նչ է, նա արդէն ամուսնացել է, միօսիւր, խօսիւր, ինչու լռել ես։

— Նա իրէկուսանից ոչինչ չէ կերել։

— Ինչպէս։

— Ոչ մէկը քաղաքի բնակիչներից մի կտոր հաց չունի։ Բայց, քանի ժամանակ է, որ ամենքն էլ կերակրում են միայն հողով։

Եւ ձեզ մինչև այսօր դէպք չէ պատահել դուրս գալ քաղաքից։

— Անհնարին է, զապարօժիկները բոլոր կողմերից շրջապատել են քաղաքը. կայ միայն մի գաղտնի անցք, բայց նոյն տեղը կանգնած են ձեր սալերը և եթէ զապարօժիկները տեսնելու լինին այդ անցքը, այն ժամանակ քաղաքը վերցրած կարելի է հաշուել։ Իշխանուհին հրամայեց ինձ յայտնել ձեզ բոլորը, հսկատացած լինելով, որ դուք երբէք չէք մատնիլ նորան։

— Աստուած ի՛մ, ինչ է ասում, մատնել նորան, այն հրաշալի էակին...։ Ես նորան վր տեսնեմ, ո՛հ, գոնէ չմեռնեմ մինչև այն ժամը։

Նա սկսեց փնտռել ամեն տեղ, որ միայն կարելի էր գտնել ուտելու մի բան և շուտով երկու քսակներ լիքը սպասիմատով, յանձնեց թրքուհուն ու ճանապարհելով, հրամայեց սպասել իրան անցքի մօտ։

Բոլոր զապարօժիկները, մեռածի պէս քնած էին։ Թրքուհին անվտանգ հասաւ մինչև անցքի

մուտքը, ներս մտաւ սայլերի տակ, քառանկիւնի անցքի դուռը բարձրացաւ և նա մտաւ գետնի տակը:

Երբ Անդրէասը ուղեկցելով թրքուհուն, վերադարձաւ իւր առաջուայ տեղը, Տարասը, որ լսել էր նոցա խօսակցութիւնը, բայց ոչինչ չէր հասկացել, հարցրեց, «Անդրէաս, այդ ինչ կին էր քեզ մօտ»:

Եթէ մի կողմնակի մարդ այդ բոլորին նայէր Անդրէասի երեսին, կը կարծէր որ նամեռած էր և նոր դուռէ եկել զերեզմանից: — Ե՛հ, որդիս, զգուշացի՛ր, կը փշրեմ ետքո

կողերը: Կառաւներից լաւ բան ստասելի չէ:

Այս խօսքերից յետոյ, Բուլ՛բան դարձրեց երեսը և կրկին քնեց, կարծելով թէ թրքուհին թափառաշրջիկ բօշաներից պէտք է լինէր, որի հետ ծանօթացել է իւր որդին:

Անդրէասը հաւաքեց, նախ ամբողջ մարմնով դողում էր, երբ խօսում էր ծերունի հայրը, բայց նա հանգստացաւ, երբ ծերունին անուշադիր թողեց անցած դէպքը:

Օգտուելով դորանից, Անդրէասը ուշիկ քայլերով մօտեցաւ սայլերին, վերցրեց իւր հետ մի քանի քոսի պաքսիմատ և ապա դադարն անցքը բռնելով

շարունակեց իւր ճանապարհը: Անցքի միջով ուղեկցում էր թրքուհին: Նախաշաւիղը տանում էր քաղաքային պարտի տակով, և վերջանում էր սանդուղքներով: Մի քանի ժամանակից յետոյ նորա արդէն քաղաքի մէջ էին՝ օրիորդի տան մօտ: Անդրէասը ցատկեց կտուրը և մօտ օրիորդի անեղակը:

Ո՛հ, որքան երջանիկ էր համարում նա իրեն, որ այնքէ շուտով տեսնէր նորան... Եւ նա տեսաւ նորան: Բայց օրիորդը այժմ այն չէր, ինչոր առաջ. այժմ նա երկպառակ զեղեցկացել էր: Այն ժամանակ նա հրաշալի և միւսնայն ժամանակ թեթեւամիտ էր, իսկ այժմ, այժմ նա կատարեալ գեղեցկուհի էր, բառի բուն նշանակութեամբ: Անդրէասը շիթթուած, կանգնած էր նորա առաջ: Նորա սիրտը սաստիկ բաբախում էր: Գեղեցկուհին մօտեցաւ նորան և արտասուքը աչքերին լայտնեց իւր ջերմ շնորհակալութիւնը:

— Միակ Աստուածը կարող է քեզ վարձատրել, քո արած բարութեանդ համար: Իսկ ինձ տարաբաղդ օրիորդիս... աւելացրեց նա և իւր հրաշալի ձեռքերը դրեց Անդրէասի ուսի վրա: Մի ինչոր ցնցում, ելեքտրական վայժի պէս անցաւ նորա բո-

բոքուած երակների միջով։ Նա բռնեց օրիորդի քնքով ձեռքերը և ծածկեց նորան, համբուրներով։
— Ես չեմ հեռանալ քեզանից, ես վրայեռնեմ քեզ հետ, իմ իշխանուհի՛, միայն մի մահ, մի քաղցր մահ, քո ոտների տակ և ուրիշ ոչինչ չեմ ցանկանում։

— Իսկ քո համբը, քո ընկերները, առայժմ օրհորդը
ցած ձայնով։

— Ի՞նչ ես անում դու, ի՞նչ, ասաց Անդրեասը բոլոր ոչոքով և անյողողող ձայնով: Ինչ համար այնքան սիրելի է՝ ոչ հայրս, ոչ մայրս, ոչ եղբայրներս և ոչ այնքան հայրենիքս, որքան դու, իմ նազելի, քնքրյա իշխանուհիս: Քո սիրուդ համար ես բոլորը կը գոհեմ, ես այժմ ձերն եմ, ես այժմ քոնն եմ... Այո ասելով նա դրօշմեց օրիորդի շրթունքների վրա մի սիրաբորբոք համբույր:

[illegible]

— Իշխան, ասաց հրէա եանկելը, դառնալով
Բուլ'բալին: Սա նոյն հրէան էր, որին Բուլ'բան ազատե-
լ էր մահից և որը այժմ պարտաւում էր մանրակա-

ՃԱՌՈՒԹԵԱՄԲ ԶԱՊԱՐՈՎԵԱՆ զՕՐԱԽՄԲԻ ՄԷՋ:

Ի՞նչ կայ: զգաս: քո տղան սխալ
 եղավ: Ի՞նչ կայ: ամեն ինչ ճշտվեց:

Արշալույսն են մեր գէյ տասն ու հինգ հազար
էհնացող զօրք, բազմաթիւ թնդանոթներով:

—Ջարդեցիկն քսան հազարը, կը ջարդենք և տանն ու հինգ հազարը:

— Գիտէ՞ք թէ ուրիշ ինչ է կատարուում: մյա ձ
— Ի՞նչ կայ: Երկուսն էլ ցնցուցեցին:

— Զեր որդին՝ Անդրէասը, օյ վէյաշխարհ, ինչ
երևելի ասպնե տէ՛ւ, ամ իտպա ծառայա գումը

—Նա այժմ լեհացոց կողմն է ըռնել:

— Ինչպէս, վրա բերաւ Բուլճան, ցատկելով տեղից, — որ իմ որդիին մատ... որ իմ որդիին մատ...

Ես քեզ կը սկսանեմ անիծուած հրէայ, իմ բռնմ ես
ստղանալի զաւակ:

—Այո, այո, ինչպէս կարող եմ ես խաբել. թող իմ
Հայրը հանգստութիւն չ'ունենայ այն աշխարհում,

Եթե ես խաբեկիս լինիմ. ես ինքս տեսայ նորան
իմ աչքերով: Թա՛, ի՛նչ քաջ զինուոր է, ի՛նչ թան-

կազմին են նորա լանջապատները... իսկ եթէ դուք տեսնէք ինչպէս նա կ'ուրւմ է թշնամիների հետ:

— Դու չողոքորթում ես, անպիտան հրէն, ինչպէս կարող է սուրբ հաւատով մկրտուած զաւակը ծախել իւր հաւատը: Նթէ նա լինէր տաճիկ կամ պիղծ հրէա... չէ, անկարելի է, որ նա այդպիսի մի խայտառակ գործ բռնի: Եւ որովհետեւ քեզ հայր Բալայ ծերունի Բուլբան խելոյն լիջեց, որ իւր զաւակը երկու օր է ինչ անպարտաւեր է, նա լիջեց և այն կնսջը, որը գիշերային մութ սրահուն երեաց իրենց բանակումը: Այդ բոլորը մտաբերելով նա մի խոր հառաչեց: —

Տխուր ալրուած սրտով նա գոբարեկաւ տաղավարից և հրամայեց թամբել ձիաները: —

Մինչ այս մինչ այն, միւս կողմից արձակեց իւր հրամանները, որ բոլորը սլափաւստ լինին և ոչ մի կերպ թող չտան սրաշարուածներին միանալ լեհացոց եկւոր զօրաց հետ: Նա իւր խորհրդակիցների հետ միասին վճռեց ամրացնել գլխաւորապէս այն գիծը, որը տանում էր դէպի թշնամու բանակը: Թշնամու զօրքը, որը գտնւում էր այդ գծի վրա, չնայելով, որ կուռում էր յուսահատական քաջութեամբ, չարաչար ջարդուեց, թշնամիների մի ալ զօրախումբ, որը գտնւում էր քաղաքում, օգտուելով կաշակների սակաւութիւնից կտրեց նորա աջ

թեւը, ու անցաւ լեհացիների քանակը: Բուլբան սաստիկ զայրացած լինելով գործի անյաջող ուղղութիւնից փետում էր իւր մագերը, որովհետեւ չբեկարողացաւ սովամահ անել քաղաքացիներին: Չապարօժցիները աւելի քաջալերուեցին: Կոտորածը դեռ շարունակուում էր: Չնայելով, որ թշնամու զօրքերը կրկնապատիկ էին, այնուամենայնիւ չկարողացան դիմանալ զաւարօժցիների սրերին: —

Արեւնահեղ մարտը աւելի բոբոքուեց: —

Բուլբան իւր մի փոքրիկ խմբի հետ կուռում էր երեք մեծ խմբերի դէմ, որոնք չկարողանալով դիմանալ նորա զօրաց կատաղի յարձակման, թողնեցին սլատերազմի դաշտը ու փախան: Այդ ժամանակ Բուլբան անցաւ ընկերների կողմը: Յանկարծ նորա աչքին ընկաւ, գոռարի հադուստի մէջ իւր որդի Անդրէասը: Նորա մուսլ դէմքը ընդունեց զազանային արտայայտութիւն: Նա չկարողացաւ համբերել ու գոռաւոր նման յարձակուեց որդու վրա: Նոյն րոպէին Անդրէասն էլ մտրակի մի հարուածով առաջ սլացաւ իւր նօսրգով և հէնց որ կամենում էր սրի մի հարուածով կէս անել հանդիպող կազակին, մի ուժեղ ձեռք բռնեց նորան ձիու երեսանակը: Անդրէասը յետ նայեց. նորա

դիմաց կանգնած էր նորա հայր Տարասը. նա սարսափեց ամբողջ մարմնով, տեսնելով հոր զարհուրելի կերպարանքը: Սյուզանն էս քեզ հետ, ասաց Տարասը իւր որդուն: Անդրէասը հիշեց չկարողացած սրտասխանել. նա լուռ նայում էր գետնին:

— Հը, Բնչ է որդիս, օգնեցին քեզ լեհացիները:

Անդրէասը լուռ էր:

— Ուրեմն, ծախեցիր, ծախեցիր կրօնդ, ազգդ, կայն և իջի՛ր ձեռքդ:

Հանգիստ և խոնարհ կերպով Անդրէասը կիսամեռ մօտեցաւ հօրը:

— Կայն և մի շարժուի՛ր: Ես քեզ ծնել եմ, ես էր կը սպանեմ, ասաց Տարասը և մի քայլ ծայտ գնալով, դու կը եց նորան հրացանի բերանը:

— Անդրէասը լուռ էր ու դաւնատուած: Ես Տարասը արձակեց: Որպէս ցորենի հասկը ընկնում է հնձուորի մի հարդածից, նոյնպէս էլ ընկաւ Անդրէասը մի բառանգամ շարտանանելով:

— Որդեսպան հայրը երկար նայում էր օրդու շնչաստնո գիակի վրայ: Ես մի քայլ առաջ ելայի:

— Ինչո՞վ ասես, որ կազակ չէ, ասաց Տարասը

և ինչո՞վ ասես, որ կազակ չէ, ասաց Տարասը

և ինչո՞վ ասես, որ կազակ չէ, ասաց Տարասը

խոր հառաչելով, բարձր հասակով, թխահեր, երեսը կարծեա աղնուականի լինի, իսկ ուժով հոգն ասես չի գերեզանցիլ: Կորաւ, ցորենի տուանց վառքի, ինչպէս մի անարգ շուան: Գոմարացի, մասնէ իմար մի: Հայր իմ, այդ Բնչ էր քո շարածը: Այդ որդի սպանեցիր նորան, ասաց Արդասը, մօտենալով եղբօր դիակին: Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

— Տարասը շարժեց դուռը: Ես զիջեցի քեզ:

— Ուշիւուշով նայում էր Աստապը եղբոր աչքերին: Նա խղճաց նորան և դառնալով հօրը ասաց:

— Աղնուաբար սորա դիակը յանձնենք հօգին, հայր, որ չհայհոյեն նորան թշնամիները: Ես չգիշատեն նորա մարմինը վայրենի թռչունները:

— Առանց մեղ էլ նորան թաղողներ կը գտնուին, ասաց Տարասը, կը գտնուին նոյնպէս նորա վրա սգացողներ ու հառաչողներ:

— Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

VI.

— Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

— Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

— Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

— Ես այդ ժամ մի քանի անգամ ապրիլ

Թնդանութների հետ: լախենալով, որ մի գողցել իրենց գերի ընկեր-
ները Ասիայի սահմանները անցնելով, այլ ևս կեն-
դանի չմնան, զօրապետը վճռեց առանց ուշաձնալու
օգնութիւն հասցնել նոցա, ենթադրելով, որ արդէն
բաւականին վրէժխնդիր են եղել քեհացիներին:
Սորա հետ համաձայն էր և Բուլ՛բան:

Նա հէնց որ ուղղեց իւր քայլերը դէպի զօրախումբը, հրաման արձակելու որ ճանապարհուհին, լանկարծ կանգ առաւ և դառնալով զօրապետին ասաց. «Ես ցանկանում եմ, հարցնել ձեզանից մի բան, զօրապետ, չէ՞ որ թշնամու զօրքի մէջ դերուած կան մեղանից մօտ երեսուհն հոգի»:

— Ես ուղարկեցի նոցա մօտ գեւականներ, որ պահանջեն փոխադարձ վարձատրութիւն, բայց նոքա մերժեցին:

—Ուրեմն թողնե՛լ նոցա, որ տանջուին բռնա-
ւորի ձեռքի տակ:

—Ապա ի՞նչ անել, պատասխանեց զօրավետը, չէ՞ որ օգնել անհնարին է, եթէ մնալու էլ լինինք, դարձեալ անկարող ենք օգնել, մինչդեռ միւս կողմից մենք կը կորցնենք մեր միւս եղբայրներին:

—Ուրեմն թո՛ղ տանք, որ նոքա անօրէն լեհա-

Գոյ արեւին ճարակ դառնան:

Զօրապետը շարժեց ուսերը:

—Իսկ ես կարծում եմ, զօրապետ, որ այդ անկարելի բան է:

— Ինչո՞ւ անկարելի է:

—Այնպէս, ես արդէն գիտեմ....:

— Լսեցի՞ք, զօրականներ, թէ ինչ է ուզում անել զօրապետը, ասաց Բուլ'բան զառնալով զապարօթցիներին: Նա ցանկանում է, որ մենք բոլորս հէնց այժմ ուղևորուենք գէպի Սէչ, իսկ մեր գերուած ընկերներին թողնենք որ անգութ հերետիկոսները չարչարեն: Ի՞նչ կասէք դուք սորա գէմ:

— Ուենք չենք լսում զօրապետին, ասացին կազակների մի մասը, բաժանուկելով խմբից։
Զօրապետը դուրս եկաւ հրապարակ. նա արդէն լսում էր զօրքի բողոքը, որի պատճառը եղաւ բուլբան։

— Ի՞նչ էք պահանջում, ի՞նչ ուղժովե՞ր են, գոռաց նա:

— Մենք չենք ցանկանում զնալ Սէշ, մենք ալս-
տեղ ենք մնում, պատասխանեց ամբոխը:

— Գժուել է՞ք, ի՞նչ է, ինքներդդ դատեցէ՛ք, որ տեղի՞ց կարող է՞ք դուք մրցել ալիպիսի մի թշնամու

Հետ: Նոքա տասը հազարից աւելի են թուով, իսկ
գուք հազիւ երկու հազար լինիք: Զէ՛ որ ընդ որդ
էլ կը կորչէք: —

— Թէ կորչելու ենք, թող կորչենք, ասաց Բուլբան:

— Մնացէ՛ք ուրեմն այստեղ, եթէ ինքներդ ցան-
կանում էք ձեր կորուստը: Իսկ ձեզանից խելօքները,
հայդա՛, թող ճանապարհ ընկնին: —

— Գուք ձեր ասածը կ'անէք՝ մենք էլ մերը կ'ան-
ենք, պատասխանեց Բուլբան: —

— Ի՛նչ, կտրիճներա՛, ասաց Բուլբան իւր գօր-
քին, գօրապետի հեռանալուց յետոյ: — այժմ տմե-
նայորմար ժամանակն է ցոյց տալու, որ հայրենիքի
արժանի զաւակներ ենք, իսկ եթէ բռնը այնտեղ
հասնի, որ անկարող լինինք ընդդիմադրել թշնա-
մուն, այն ժամանակ, կտրիճներ, թող ամենքս մի-
աօին ընկնենք: Թող իմանտն մեր յետագաները որ
իրանց հայրերը եղբարցը ազատելու համար իրենց
կեանքը զոհեցին, ընկնելով քաջի պէս: Այժմ հե-
ծէ՛ք ձիաները, իմ քաջեր: —

Կարճ ժամանակից յետոյ պատրաստ ձիաների
վրա, կանոնաւոր դասաւորուած՝ կազակները յոր-
ձակուեցին թշնամու բանակի վրա: Լեհացոց զօր-
քերը, կատաղի կռուից յետոյ, կորցնելով իրենց

զլխաւոր ոյժերը, խոյս տուին. զապարօժցիներն էլ
երկիւղից չէին վստահանում առաջ ընթանալ: Այդ
ժամանակ Աստապը, արհամարելով իւր ընկերներին,
նոցա անվստահ լինելուն համար, բաժանուեց խմ-
բից և մտաւ թշնամու բանակը իւր բազկի ոյժը
ցոյց տալու նոցա. բայց երկար կռուելուց յետոյ,
նա բռնուեց. նորան շղթայցին ու քաջ էին
տալիս ամբոխի միջով: —

Այդ ընդ որդ հեռուից տեսնում էր Տարասը:
Ուրդուն ազատելու փափոգը մոռացնել տուաւ ամեն
զգուշութիւն: Նա բաժանուեց զօրքի մի մասի հետ
և յարձակուեց թշնամու այն բանակի վրա, ուր
կարծում էր գտնել Աստապին: —

Սկսուեցաւ ահեղ մարտը, Բուլբան որպէս
հսկայ գերազանցեց ընդ որին այդ մարտի մէջ. նա
իւր ուժեղ հարուածներով զլորում էր թշնամիներին:
Վերջապէս հարուածները սկսեցին թափուել
և նորա վրա: Նա ընկաւ անզգայ: Ամբոխը սեղ-
մում և ճմլում էր նորան, իսկ ձիաները ոտնակոխ
էին անում նորա մարմինը: Մի զապարօժցի տն-
գամ կենդանի չմնաց: Ամենը ընկաւ, անմահացնե-
լով իրենց անունը: —

VIII.

—Մէհ, ինչ երկար քնեցի, առաջ արթնանալով
Տարասը, ղիտեւութեան անկիւնները, որտեղ
նա ընկած էր բոլորովին փշրուած ղրութեան մէջ:
—Ինչո՞ւ էի ես արդեօք, թէ արթնանալու արդ-
արժէք տեսայ: Եւ միջոցակէզ մտայ՝ քմուող ա-

—Այո, քիչ էր մնում, որ ղիտեւեան քնէիր,
այսպէս նորա մօտ ընկած կազակների հարկւրակետը:
Եւ նա Գունատուրէն Բուլբան իսկոյն յիշեց անցած
օրում տեղի ունեցած մարտը:

—Իսկ ո՞ւր էիմ որդին... ո՞ւր է Ստասայը, նա
էլ ընկաւ միւսների հետ արժանանալով ազնիւ
նախատակի անունը զրեւու... Կայ, յիշում եմ
ինչպէս կապեցին նորա ձեռքերը և տարան զերի
անողորմ լեհացիք... և ես չկարողացայ քեզ ազա-
տելի իմ Ստասայ, իմ սիրելի որդի:

—Կա՛, իշխան Տարաս, ասաց հարկւրակետը, —
ինչպեղա՛ւ, ղեղա՛ւ, լա՛ւ, քաջացիր, մենք դեռ հա-
րկւր վերստից քաւելի ճանապարհ տանք կտրելով:

—Ինչո՞ւ պատասխանեց Բուլբան: Եւ մարտի մասը
—Որովհետեւ այժմ քեզ փնտռում էր ամեն մի
անպիտան, գիտես, որ քո գլուխը գնահատուած է

երկու հազար ոսկով: Եւ այժմ ոտի ազնւո՛ւ
որդի միայն Տարասը չէր լսում հարկւրակետի խօս-
քերը:

—Ստասայ, իմ սիրելի որդի, ես չազատեցի քեզ,
կրկնեց նա, և տխրութեան արագահաս մռայլը
զցեց նորան անզգայութեան մէջ: Եւ զմայն զգած
սմ հարկւրակետը ամբողջ օրը միայն խրճիթում,
իսկ մութը տիրելուց յետոյ նա տարաւ իւր հետ
անզգայ Տարասին:

Նա չէր ուզում տանել նորան իւր վրանը,
որտեղ աւելի վտանգաւոր էր, քան Ձապարժում,
դէպի ուր և նա բռնեց իւր ճանապարհը: Նա հա-
մոզուած էր, որ իրենց նախկին ընկերներին հան-
գիւղելով, անոց ղուարճութիւնները և պատմու-
թիւնները կը վերանորոգեն Բուլբայի թոյլ սլո՛ւերը:

Երկու շաբթից յետոյ Տարասը արդէն ոտի վրա
էր, բայց ոչ մի բան չէր մխիթարում նորան. նա
անշարժ նստում էր և ղողժոջուն շրթունքներով
բացականչում. «Ստասայ իմ, իմ սիրելի որդի
Ստասայ...»:

Նրեա՛ւ Ետեկելը, որ այն ժամանակներում Ու-
ման քաղաքում շարունակում էր իւր պարապմունքը
կապալանութեամբ, շատ զարմացաւ, երբ մի պառ-

լօտ նորա մօտ եկաւ Բուլ'բան,
Բուլ'բային տեսնելով, հրէան իսկոյն լիշեց երկու
հազար ոսկին, որը նշանակուած էր նորա գլուխը
թոցնաղին... Բայց աշխատեց հեռացնել իրենից
ստոր ձգտումները և մոռացութեան տալ ոսկի-
ները, որոնք ինչպէս որդ կրճոււմ էին նորա սիրտը:
— Կօխ, Եանկել, ասաց Տարաօր հրէային, ես
ազատեցի քեզ մահից, այժմ գու մի ծառայութեան
արա ինձ:

Հրէայի երեսը կնճռուեց:

— Ի՞նչ ծառայութիւն, Եթէ պահանջը կարելի
լինի, ինչո՞ւ չանել:

— Տօր, ինձ Վարչավ, ասաց Տարաօր:

— Վարչավ, ինչո՞ւ Վարչավ, ասաց Եանկելը
զարմացած:

— Ինձ ոչինչ մի՛ ասիր, սո՛ր ինձ Վարչավ, ինչ
որ էլ լինի, ես ցանկանում եմ մի անգամ ևս տես-
նել իմ որդուն և տեսլ նորան զոնէ մի իօսք:
— Ի՞նչպէս կարելի է այդ, ասաց հրէան, միթէ
իշխանը չէ լսել որ.....:

— Դիտե՛մ բոլորը, իմ գլխի համար նշանակուած
է երկու հազար ոսկի, բայց ես քեզ տալիս եմ
հինգ հազար, ահա երկու հազարը հենց այս

րոպէին, իսկ մնացածը յետոյ կը ստանաւ: Այն ասե-
լով Բուլ'բան հանեց կաշուի քսակից երկու հազար
ոսկի և տուաւ հրէային: — Ես քեզ չէի խնդրիլ, ես
ինքս կը գտնէի Վարչավի ճանապարհը և կուղե-
ւորուէի, բայց ինձ շատ շուտով կարող են ճանա-
չել անպիտան լեհացիները և բռնել, որովհետեւ ես
ընդունակ չեմ ճարպիկութեան, իսկ դուք հրէա-
ներդ, որ փորա համար էլ հէնց ստեղծուած էք,
դուք սառնալից անգամ կը խաբէք: այդ արհեստի
բոլոր գաղտնիքը գտնոււմ է քեզ մօտ: Ահա թէ
ինչու համար եմ եկել ես քեզ մօտ: Ի՞նչ շուտ արա,
շուտ, լծի՛ր սաղդ ու տօր ինձ:

— Իսկ ի՞նչպէս ես քեզ ծածկեմ, որ չճանաչեն
ու չբռնեն քեզ:

— Ինչ ուզում ես արա, միայն տեղ հասցունը:

— Հա՛, ապա թէ ի՛նչ կանենք, ասաց հրէան մի
փոքր մտածելուց յետոյ: այժմ Վարչավի ճանա-
պարհով կրում են մեծ քանակութեամբ աղիւսներ,
իշխանը թող սլառկէ սաղի մէջ, նորա վրա կը
դարսենք աղիւսներ ու այդպիսով անվտանգ կը
հասնենք Վարչավ: Իշխանը առողջ է և ամրակազմ,
ուստի փոյթ չէ, որ մի փոքր էլ զժուարութեան
կենթարկուի:

— Ինչ ուզում ես արա՞նք միայն շինու՞մք։
Մի ժամից յետոյ սալը դուրս եկաւ Ումանից
երկու ձիով լծած։

Հասնելով Վարշավ, Եանկելը մտաւ մի շատ
մութ և նեղ փողոց, որը կոչւում էր «Հրէաների
փողոց»։ Երբ հասնում էր փողոցի վրա առաջին
տներումն էին կենտրոնացած բոլոր հրէաները։
Փողոցում նա հանդիպեց երկու հրէայի։ Երբ
Բուլճան բարձրացրեց աղիւսների տակից իւր գլուխը,
նա նկատեց, որ երեք հրէա խօսում էին սաստիկ
տաքացած։ Հրէա Եանկելը դարձաւ Բուլճային և
ասաց, որ Ստապը Կենդանի է զեղու գոնւում է
քաղաքային բերդում. նա յայտուած նորան, որ
անպատճառ կը ներկայացնէ որդուն։

Բուլճան երեք հրէաների հետ միասին մտաւ
մի հրէայի տուն։

Ետևում Եանկելը գուրս եկաւ միւս հրէաների
հետ միասին, թաղներով Բուլճային միայնակ։ Նոքա
վերադարձան միայն կես գիշերին։

Բուլճան անհանգիստ էր։ Կանգնած էր ցածր
— Հը, ինչպէս է գնում, յաջողւո՞ւմ է, հարցրեց
Բուլճան նոցա վերադառնալուց յետոյ։

— Օհ, սիրելի իշխան, ասաց Եանկելը, այժմ

բոլորովին անկարելի է Ստուած վկայ անկարելի
է. քանի որ միմանապիտան ժողովրդի վրա միայն
թքել պէտք է...։ Ես եթէ իշխանը ուզում է
տեսնել իւր որդուն, այդ պէտք է լինի առաւօտ-
եան շատ վաղ մինչև արեւի ծագելը։ Պահապան-
ները և մեծաւորը խօսք տուին, որ կեցելու մեզ
մինչև քո որդու բնակարանը։ Բայց միայն թող
այդ անպիտանները այն աշխարհում հանդու-
թիւն չունենան, ճշ, աշխար, աշխար, այս ինչ
արծաթասէր և խայտառակ մարդիկ են, մեր մէջ էլ
այդպիսիները չկան։ Յիսուս իսկիտուի են իւրա-
քան չիւր պաշտպանին, իսկ մեծաւորին...

Ետևում միայն տար ինչ նորամօտ, արտա-
սանեց Բուլճան վճռողականապէս։ Նա համաձայն-
եց վատարել Եանկելի առաջարկութիւնը։ Հագնել
կարողացու կոմսի շորեր, որը վաղօրօք պատրաստել
էր հեռատես Եանկելը։

Սաբոգը գիշերը ճարասը չքնեց։ Ես նոր
սկսել էր ծագել արշալոյսը որ նա ոտի մի հարու-
ածով արթնացրեց Եանկելին։

— Արթնացիր, շուտ և տուր ինձ քո կոմսական
զգեստները։

Մի րոպէում նա հագնուեց, սկացրեց լծնքերը,

դրեց գլխին մոխրագոյն փոքրիկ շապօն և խնայեա
կերպարանափոխուեց, որ նորայն մենամերձ ընկեր-
ներն անգամ չէին կարող ճանաչել նորան։
Փողոցներում տիրում էր կատարեալ լռութիւն։
Բոլորքան և Եանկելը մի քանի նեղ փողոցներով
անցնելուց յետոյ, վերջապէս մօտեցան մի վիթխարի
շինութեան, որտեղ գետեղուած էին բերդը, զի-
նաւորները և մինչև անգամ դատարանը։ Նոքա մտան
մի մեծ դարպասով ու յանկարծ յայտնուեցին մի
ընդարձակ դահլիճում։ Թուով մօտ հազարի մօրդ
քնած էին այնտեղ։ Ուսլիճից մի նեղ դուռը տա-
նում էր մի ուրիշ սենեակ։ Ահա այդ դրան մօտ
նստած էին երկու պահապան, որոնք ուշադրու-
թիւն էլ չէին դարձնում անցորդներին վրա, նոքա
գլխով արին նոցա միայն այն փամանակ, երբ Եան-
կելը արաց։ «Այդ մենք ենք, լսում էք, այդ մենք
ենք»։

— Անցէք, ասաց նոցանից մինը, բաց անելով
դուռը։

Նոքա մտան մի նեղ մութ սենեակ, որտեղից
անցան մի նոյնպիսի դահլիճ՝ փոքրիկ պատուհան-
ներով։

— Ո՞վ է գալիս, աղաղակեցին միտքերան մի

քանի ձայներ, իրաւունք չէ տուած ոչ ոքին ներս
թողնել։

— Այդ մենք ենք, դուայ Եանկելը, Աստուած
վկայ մենք ենք, թո՛ղ տուէք մեզ անցնել, պա-
րօններ։ Ոչ ոք չէր ուզում լսել նորան. բարեբաղ-
դաբար նոյն րոպէին մօտեցաւ նորանց մի հաս-
տափոր պարօն, որը իր բոլոր նշաններով ցոյց էր
տալիս, որ պահապանների վերակացուն էր։

— Իշխան, այդ մենք ենք, դուք արդէն մեզ
ճանաչում էք, իշխան, կոմսը աւելի զո՞հ կը լինի
ձեզանից։

— Թո՛ղ տուէք դոցա անցնել, իսկ ուրիշին չըն-
դունէք, հրամայեց կառավարիչը։

— Այդ մենք ենք, ես եմ, ձերոնք են, ասում
էր Եանկելը հանդիպելով ամեն մի պատահողի։
Այդպիսով նոքա հասան այն անցքը, որ տա-
նում էր ուղիղ բերդը։

— Հը, կարելի է այժմ, հարցրեց Եանկելը դըռ-
նապանին։

— Կարելի է, բայց չգիտեմ թո՛ղ կը տան ձեզ
մօնել բերդը, թէ ոչ. այժմ Եանկելը այնտեղ չէ.
նորա փոխարէն ուրիշն է նշանակուած, պատաս-
խանեց պահապանը։

—Այն անի, որ արտասանեց կամաց հրէան: յիմա

—Լռիր և լսար, արտասանեց ծառայը կամա-

կորութեամբ: քնն զձեռն յիմ զմմ զմմ յոյսի

—Հրէան հնազանդուեց: քնն զձեռն յիմ զմմ յոյսի

Ստորերկրեայ անցքի ղռներէ մօտ կանգնած

էր երկար բեխերով պահնորդը: քնն զձեռն յիմ զմմ յոյսի

Հրէան վախից կիսամեռ եղաւ, նա կուզէր հոգ

մօտեցաւ նորան և տրտնուեց: քնն զձեռն յիմ զմմ յոյսի

—Հիմ... Իսկ ես հասարակ զինուոր եմ, ասաց

ծառան ժպտալով: քնն զձեռն յիմ զմմ յոյսի

—Իսկ ես Աստուած վկայ կարծեցի թէ սա ինքը

ստորապետն է: Այ, այ, այ... ինչ վսեմ դէմք

ունի: Աստուած վկայ սպարապետն է, մի թիղ էլ

բարձրութիւն, և լաւ դորապետ կը լինէր... Ինչ

պատերազմասէր ժողովուրդ է, ճէ, քնն զձեռն յիմ զմմ յոյսի

քաջ մարդիկ են: Հրէան շարժում էր գլուխը:...

—Խնդրում եմ, իշխան, մի ծառայութիւն արէք,

շարունակեց հրէան: Ահա կոմսը եկել է օտար եր-

կրից և կամենում է տեսնել կազակներին: Նա դեռ

իւր կեանքում երբէք չէ տեսել, ինչպիսի մարդիկ

են այդ կազակները:

Օտար ազգի կոմսերի Վարչապետ երեւոյր մի

սովորական բան էր: Դուրս համար զինուորը խորին

գլուխ տալուց յետոյ, աւելորդ չհամարեց ասել և

մի քանի խօսք:

—Ես ծանօթ չեմ, Զերդ մեծափայլութեան հետ,

նոյն տէր: Բայց ինչո՞ւ ուզում էք տեսնել դուք այդ

կազակներին: Նոքա մարդիկ չեն, այլ կոտորեալ

շներ են: Նոցա հաւատն էլ այնքան պիղծ է, որ

ոչ ոք նոցա չէ յարգում:

—Դու զրոյարտում ես, լիբը, խաբէբայ, դու

ինքդ ես շուն. ինչպէս ես համարձակում ասել,

որ մեր հաւատը չեն յարգում: Անիծուածները

դուք էք և ձեր հերետիկոսական հաւատն է պղղ-

ծուած, որը չեն յարգում:

—Իհէ... ասաց զինուորը: Ան, այժմ իմացայ,

ով ես դու: Դու ինքդ էլ նոցանից ես, որոնք այժմ

նստած են բանդում. սպասիր, ես այժմ կը կանչեմ

այստեղ իմ բոլոր ընկերներին:

Ծառայը զգաց իւր անզգուշութիւնը. բայց

յամառութիւնը մի կողմից, միւս կողմից էլ բար-

կութիւնը, խանդարեցին նորան մտածել իւր սխալը

ուղղելու: Դիտակոր, արտում նա շարունակում էր

իւր ճանապարհը, հետեւելով Եփեսոսին:

— Գնա՛նք, ասաց նա յանկարծ Եանկելին, կարծես արթնանալով քնից. գնա՛նք, գնա՛նք հրապարակը, ես ուզում եմ տեսնել, թե ինչպէս նորան կը չարչարեն:

— Օհ, իշխա՛ն, ինչու գնալ. չէ որ գործանով մենք չենք հասնիլ մեր նպատակին:

— Գնա՛նք, ասաց կամակորուքեամբ Բուլ՛բան և հրէան հառաչելով հետեւեց նորան:

Հրապարակը, որի վրա սկստի կտորուէր սարսափելի ոճիւրը, դժուար չէր գտնել: Ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ շտապում էր դէպի այնտեղ: Տների կտուրների վրա խմբուած էին մարդիկ. պատշգամբները լիքն էին ազնուականներով, որոնք անհամբեր սպասում էին գուարճանալ սարսափելի տեսարանով:

Ամբոխը յանկարծ աղաղակեց և չորս կողմից լսում էին ձայներ.

— Բեր՛ում են, բեր՛ում են:

Նոքա գնում էին գլխաբաց, գնում էին աներկիւղ, վստահ և խաղաղ հպարտութեամբ: Նոցա հազուստները, թանկագին մահուգից մաշուել էին և սլատառոտած հնամաշ կտորները տատանում էին նոցա յաղթանդամ մարմինների վրա:

Նոքա տխուր էին. գլխակոր բոլորից առաջ գնում էր Աստապը:

Ի՞նչ զգաց Տարասը, երբ տեսաւ իւր Աստապին. ինչ էր մտածում նա այդ բոլիին, արգեօք, ինչ կար նրա սրտում: Նա նայում էր նորան ամբոխի միջից և աչքից չէր տալիս նորա իւրաքանչիւր մի շարժուացքը....:

Նոքա մօտեցան պատժատեղին. Աստապը կանգ առաւ: Նորան էր վիճակուած առաջինը ընդունել այդ դառն բաժակը: Նա նայեց իւր ընկերներին, բարձրացրեց ձեռքը և բարձր ձայնով արտասանեց.

— Թող խլացնէ Աստուած բոլոր հերետիկոսներին, որոնք գտնուում են իմ շուրջը, որ չկարողանան լսել, թե ինչպէս նահատակոււմ է քրիստոնեան. թող մեզանից ոչ ոք նահատակուելիս չարտասանի մի բառ անգամ: Դորանից յետոյ նա մօտեցաւ կախաղանին:

— Կեցցես, որդիս, կեցցես, ասաց Բուլ՛բան կամաց խոնարհեցնելով գետնին իւր զառամեալ գլուխը:

Դահիճը մօտեցաւ Աստապին. նա հանեց նորա հնամաշ սլատառոտած շորերը, իսկ ձեռքերը ուտոնները դրեց յատուկ նորա համար շինած մեքենայի մէջ և....: Բայց ես չեմ ուզում յուզել

ընթերցողներին՝ դժոխային պատկերը նկարագրելով:

Աստասյը Հսկայի պէս տարաւ բոլոր չարչարանքները աներեւակայելի տոկոսութեամբ. իսկ երբ սկսեցին կոտորաւել նորա ձեռքերի ու ոտների ոսկորները, երբ ջարդուող ոսկորների սարսափելի չըխկները, երբ լսոււմ էր մեռելային խաղաղ լռութեամբ սպասող ամբոխի մէջ, նա այդ ժամանակ էլ հանգիստ էր. նորա խաղաղ դէմքի վրա չէր նկատուում ոչ մի փոփոխութիւն:

Տարասը գլուխը քաշ գցած, կանգնած էր: Յանկարծ նա բարձրացրեց աչքերը ու խրախուսական ձայնով ասաց:

— Կեցցես, որդիս, կեցցես:

Հետզհետեւ Աստասի ոյժերը թուլանում էին: Երբ նա տեսաւ մի ուրիշ մեքենայ, որով պէտք է գուրս հանէին նորա մարմնի ճգերը, նորա շըրթունքները սկսեցին դողդողալ. նա լառեց աչքերը դէպի ամբոխը: Աստուած իմ, բոլորը անձանթ, օտար դէմքեր են:

— Հայր իմ հայր, արաւոսանեց նա բոլոր ուժով, ուր ես, լսում ես այս բոլորը:

— Լսում եմ, հնչուեց ամբոխի միջից մի ձայն և միլիոնաւոր ժողովուրդը սարսեց միանգամից:

Ձինուորների մի խումբ նոյն բոպէին ընկան ամբոխի մէջ փնտռելու հօրը: Եանկելը գունատուեց երկիւղից և երբ զինուորները մի փոքր հեռացան, նա լեռ նայեց Բուլ'բային տեսնելու, բայց Տարասը անյայտացել էր, նորա հետքն անգամ չկար:

VIII.

Պանուեց, Տարասի հետքը: Հարկւր քսան հազար կազակ զօրք երևաց Ուկրաինի սահմաններում: Սա այլ ևս հասարակ խումբ չէր, որ արշաւանքներ էր գործում երկրներ ասպատակելու իւր լատուկ շահերի համար: Չէ, ոտի էր կանգնել մի ամբողջ ժողովուրդ, որի բարկութիւնը գազաթնակետին էր հասել. նա ոտի էր կանգնել վրէժխնդիր լինելու իրենց սպանուած եղբայրների, անպատուած իրաւունքների, անարգուած կրօնի ու սովորութիւնների համար:

Զօրախմբի գլխաւոր զօրապետը նշանակուած էր երիտասարդ կտրիճ ումն՝ Աստրանիցա: Փորձառու իշխաններ կառավարում էին իւրաքանչիւրը տասն և երկու հազարից բաղկացած գունդ: Այդ գնդերի մէջ աւելի աչքի էր զարնում իւր ընտիր

գինուորներով մէկը, որի գլուխը անցել էր Տարաս Բուլ'բան: Իւր զառամեալ տարիներով, փառքով և փորձառութեամբ գերազանցում էր Բուլ'բան բոլոր գնդապետներին, բայց նորա անողորմ և զազանալին խտուրթիւնը սարսափեցնում էր՝ մինչև անգամ կազակներին: Նորա վճիռն էր՝ կոտորել և կախաղան բարձրացնել թշնամիներին:

Կատաղած խմբերը սկսեցին արշաւել Լեհաստանի խորքերը, աւերելով և ամալի դարձնելով գիւղեր ու քաղաքներ: Սարսափելի կռիւներ էին տեղի ունենում Լեհացիների հետ, բայց վերջիններս միշտ յաղթւում և չարաչար ջարդւում էին: Մի արիւնհահեղ կռուի ժամանակ Լեհացիները զրկուեցին իրենց քաջամարդիկ գնդապետ Պատոցկուց, որից լեռնայն յաղթութիւն յուսալ անկարելի էր: Նոքա դեսպաններ ուղարկեցին կազակների բանակը խաղաղութեան դաշն կապելու: Զօրապետը և միւս իշխանները համաձայնուեցին և արձակեցին Պատոցկուն գերութիւնից, միայն այն պայմանով, որ քրիստոնեաները և նոցա եկեղեցիները Լեհաստանում բոլորովին ազատ լինին, իսկ իրանք մոռանան հին թշնամութիւնը: Խաղաղութեան թուղթը չստորագրեց միայն մի

իշխան: Գա Տարաս Բուլ'բան էր: Նա բարկացած սլոկեց իւր զառամեալ գլխից մի փունջ սպիտակ մազ, երբ տեսաւ զօրապետի և իշխանների փոքրոգութիւնը:

— Ձեմ թողնիլ, իշխաններ, որ դուք ալդախի մի խայտառակ խաղ խաղաք, գոռաց նա բարձր ձայնով, դուք մնացէք այստեղ, իսկ ես կը հեռանամ, բայց տեսէք, որ միշտ ինձ յիշելու էք: Նորա ձայնը կարծես դուշակում էր մի մարդարեութիւն: Իո՞ւք կարծում էք, որ դորանով վերջացած է ամեն բան և այժմ ժամանակ է զուարճանալու. բայց չէ, դուք շուտով կը տեսնէք, որ ձեր ոչ մի ենթադրութիւնը արդարացի չէ և չի կատարուիլ: Քի գլխի կաշին կը հանեն, զօրապետ, կը լցնեն յարդով և կը շրջեն քաղաքներ ու գիւղեր նորան ժողովրդեան ցոյց տալու համար: Նոյնը կը լինի և ձեզ հետ, իշխաններ, դուք պէտք է կորչիք ի գուր, դո՛հ եղէք, որ ձեր մարմինները փթեն միայն խոնաւ մառանների մէջ, բայց ձեզ սպասում է աւելի վատթար վիճակ. ձեզ ոչխարների պէս կենդանի կը տասպակեն կաթսաների մէջ: Իսկ դուք, կտրիճներս, շարունակեց Բուլ'բան, դառնալով իւր գնդին, դուք կը մեռնիք ինչպէս վայել է կազակի պատուին, չէ:

— Բեզ Հետ ենք մենք, իշխան, բոլորս:

— Կեցցէք, իմ քաջեր, ասաց Տարասը, փշրենք բոլոր Լեհացոց, որ նոցա Հետքն անգամ չերեալ աշխարհիս երեսին. թող կորչին այդ անիծուածները, դէ քաջերս, յառաջ:

Այս ասելով կատաղած ծերունին իւր փոքրածիւ խմբի Հետ ճանապարհ ընկաւ:

Միւս կազակները նախանձով նայում էին իրենցից Հեռացող ընկերների վրա: Շատերը ուրախ էին միանալ նոցա Հետ, բայց հնազանդ լինելով իրանց իշխաններին ստիպուեցին մնալ:

Զօրապետը և միւս իշխանները չհակառակեցին Բուլ'բային. նոցա թւում էր, որ նորա գուշակութիւնները լիրաւի պիտի կատարուէին և այդ բանը բաւական շփոթեցրել էր նոցա: Բուլ'բայի Հեռանալուց լետոյ, նոքա երկար ժամանակ տխուր և վրդովուած նայում էին միմեանց, կարծես անբաւական լինելով նորա Հեռանալուն վրա:

Երկար չքաշեց և Բուլ'բայի գուշակութիւնները կատարուեցան: Քիչ ժամանակից լետոյ զօրապետի և մի քանի իշխանների գլուխները, ցցած ձողերի վրա, տանում էին մի քանի Լեհացի իշխաններ:

Իսկ ինչ էր անում Տարասը իւր խմբի Հետ: Նա հրդեհեց տասն և ութ դիւղ, քառասնաչափ կաթողիկների եկեղեցի և քիչ էր մնացել, որ հասել էր Կրակով: Խիղճ ասած բանը չէր թափանցում նորա սրտի մէջ, որ լցուած էր միայն վրէժխնդրութեամբ: Ոչ ոքին նա չէր խնայում: Իզուր անբաղդ մայրերը և դեռահաս կանայք և օրիորդներ մտածում էին պաշտպանել իրանց, թագնուելով եկեղեցիների մէջ՝ սեղանների լետուում: Տարասը հրդեհում էր բոլորը, ինչ որ պատահում էր: Խեղճերը մեռնում էին եկեղեցիների փլատակների տակ: Բուլ'բան մեծ զուարճութեամբ նայում էր այդ տխուր տեսարաններին: Մի անգամ մի սարսափելի հրդեհից լետոյ, նա մի պահնաձին սրտի բերկրութեամբ ասաց. «Զեզ Լեհացիներիդ, այդ դեռ շատ քիչ է, իմ որդին, որի մահուան վրէժն է, որ հանում եմ ձեզանից, աւալի թանկ արժէք, քան դուք բոլոր Լեհացիներդ ձեր բոլոր ունեցածներով»:

Լեհացոց կորուստը մեծ էր: Կառավարութիւնը տեսնում էր, որ Տարասի վարմունքները գերազանցում էին սովորական աւազակային խմբերի տապաւնալութիւններից. և Հէնց նոյն Պատօցկուն, որը

նոր ազատուել էր գերութիւնից, յանձնելով զօրքերի հինգ ընտիր խումբ, ուղարկեց Բուլճաշի դէմ:

Պիտենալով լեհացիների մտադրութիւնը, զապարօթցիները թողեցին Լեհաստանի սահմանները ու զանազան ճանապարհներով խուսափում էին թշնամու հետամտութիւնից: Ձիւները բոլորովին ուժասպառ հաղիւ կարողացան ազատել կազակներին. բայց լեհացիները իրանց զօրապետի առաջնորդութեամբ, այս անգամ սաստիկ հետամուտ եղան նոցա և վերջապէս պատահեցին Ռնէստրի փիւն, ուր Բուլճան մի հին աւերակ ամրոցի մէջ առանձնացել էր իւր խմբի հետ հանգստանալու: Երկար ճանապարհ կտրելուց յետոյ: Սմրոցը կանգնած էր գետի ափին, մի բարձրութեան վրա, որ իւր դուրս ցցած պատերով, կարծես պատրաստ էր ամեն ընդէ կուլ դնալ գետի ալիքներին: Սմրոցի տակից, մօտ քսան սաժէն հեռաւորութեան վրա, աղմկում էր Ռնէստրը: Հէնց այնտեղ լեհացիները պատահեցին զապարօթցիներին: Նոքա շրջապատեցին նոցա չորս կողմից և չորս օր շարունակ տևեց կռիւը: Տարասը կռւում էր իւր քաջերի հետ մարդկային ոյժերից վեր քաջութեամբ. բայց չորս օրից յետոյ, վերջապէս սպառեց նոցա պաշարը և ուժերն

էլ կամաց կամաց սկսեցին թուլանալ: Երկար գիւմադրելը զուր էր: Տարասը վճռեց ճեղքել թշնամուն և փախուստ տալ. գուցէ նոցա և յաջողուէր այդ, եթէ ձիւները սաստիկ քշելու ժամանակ, չընկնէր Տարասի ծխամորչը:

— Կանգնեցէք, ծխամորչս ընկաւ ծխատուփի հետ, չեմ ուզում, որ ծխամորչս էլ մնայ թշնամի լեհացիներին: Այս ասելով կռացաւ ծերունի առամանը և սկսեց որոնել խոտերի մէջ իւր ծխատուփը, որը նորա անբաժան ընկերն էր՝ թէ ծովի և թէ ցամաքի վրա, թէ տանը և թէ դուրսը: Հէնց նոյն ընկերն վրա հասան լեհացիների խումբը և շրջապատելով նորան, բռնեցին նորա ուժեղ ուսերից: Ծանր հառաչեց Բուլճան. նա թափահարեց մարմինը, կամենալով գլորել գետին իրանից բռնած զինուորներին, ինչպէս նա արել էր միշտ, բայց այս անգամ այդ չյաջողուեց նորան: „Ախ ծերութիւն, ծերութիւն“, ասաց նա և արտասուքի մի քանի խոշոր կաթիլներ թափուեցին նորա աչքերից: Բայց ծերութիւնը մեղաւոր չէր. թշնամու ոյժը գերազանց էր. մօտ երեսուն զինուոր կախ էին ընկել նորա ձեռքերից ու ոտներից:

— Ընկաւ շունը, գողացին լեհացիները, այժմ

պէտք է մտածել թէ ինչպիսի վարձատրութիւն տալ նորան:

Դատաւարանցիկն Տարասին մատնելով ահեղ կրակին բոլորի ներկայութեամբ: Նորա ընկած տեղը կանգնած էր մի ծառ, որի գլուխը չորացել էր կայծակի սաստիկ հարուածից: Հէնց նոյն ծառից էլ կախեցին Բուլ'բային, ձեռքերը ու ոտները շղթայած հաստ երկաթէ շղթաներով: Իսկ ծառի տակը պատրաստեցին խարոյկը... Բայց խարոյկի վրայէր նայում Տարասը և ոչ էլ կրակի համար մտածում որի մէջ նա պիտի այրուէր. այլ նայում էր նա դէպի այն կողմը, որտեղ կռւում էին կազակները. նա այդ բարձրութիւնից բոլորը տեսնում էր. ինչպէս ամիւր վրա:

—Վերցրէք, քաջերո, գոչեց նա, վերցրէք շուտով այն սարը, որ գտնւում է անտառի յետև. այնտեղ անմատչելի է, այնտեղ չեն կարող մօտենալ նոքա:

Բայց քամին տեղ չէր հասցնում նորա խօսքերը:

—Ախ, կը կորչին, կը կորչին իզուր տեղը, ասաց Բուլ'բան յուսահատուած և աչքերը խառնեց դէպի ցած, ուր շահաւորւում էր Դնէստրը: Ուրախու-

թիւնը լանկարձ փայլեց նորա աչքերին: Նա տեսաւ թիւերից դուրս չորս նաւակներ, հաւաքեց իւր բոլոր ուժը և բարձր ձայնով գոռաց.

—Դէպի ամբը, դէպի ամբը, քաջերո, իջէք լերան ստորոտի ճանապարհով, որը տանում է դէպի աջ. գետի ափին կանգնած են մակոյկներ, բոլորը վերցրէք, որ թշնամուն ոչինչ չմնայ:

Այս անգամ քամին փչում էր հակառակ կողմից. նորա բոլոր խօսքերը լսեցին կազակները. բայց այդ խորհրդի համար, նա ստացաւ պահապանից կացնի մի սարսափելի հարուած և բոլորովին ուշաթափուեց...: Երբ նա մի քիչ զգաստացաւ, կրկին սկսեց նայել Դնէստրի վրա, նա տեսաւ ինչպէս կազակները մակոյկները թիավարում էին. զնդակներ էր, որ թափւում էին նոցա վրա բարձրից, բայց տեղ չէին հասնում:

—Կրկին փայլեցին ծերունի ատամանի ուրախ աչքերը:

—Մնանք բարև, իմ սիրելի ընկերներ, գոռաց նա խարոյկի վրայից, լիչեցէք միշտ ձեր Տարասին և չմոռանաք նորան:

ՎԵՐՋ

3440

2013

